

higulfr har tydligen varit ett mycket ovanligt namn. Det uppfattas av Bugge som *Ingulfr* (se *Runverser*, s. 224). Brate anser, att namnet »måhända» är identiskt med det mansnamn *Hælgulfr*, som är säkert styrkt på en runsten vid Södra Lunger, Götlunda sn, Närke (**helgulfr**). Av allt att döma skall emellertid **higulfr** sammanställas med ett i fornsvenskan belagt mansnamn *Hegholwir* (*SD* 3, s. 99 or., Österlövsta sn, Uppl.). Belägget är från 1300-talets början. Förleden *Hæg-* ingår bl.a. i det i fornsvenska källor väl styrkta mansnamnet *Hægvidh*. Detta namn förekommer några gånger också i runinskrifter: Sö 219 **hikuipr**, U 75 **ehuiþ** (ack.), U 567 **hahurþr**, U 684 **heuiþ** (ack.), G 33 **hehuiþa** (gen.), G 119 **hehuiþr**. Andra namn med förleden *Hæg-* äro *Hæglæikr*, *Hægmundr* och *Hægvaldr*. Runsv. *Hæggi* (Sm 71), fsv. *Hægge* torde vara ett kortnamn till namn på *Hæg-*.

Knutr är icke något vanligt namn i våra runinskrifter från tiohundratalet. Om man bortser från de belägg, då namnet åsyftar Knut den store, finner man det endast sex gånger: Sö 217, U 38, U 92, U 818, U 1149, Vs 15.¹ Det förefaller mycket sannolikt, att namnet har kommit i bruk genom uppkallelse efter Knut den store. (I så fall är också uppkallelsen ett vittnesbörd om svenskars deltagande i Englandstågen. Jfr E. Wessén, *Historiska runinskrifter*, 1960, s. 42 f.) Namnets förekomst på Vs 15 har därför använts vid dateringen av inskriften och av Balles ristningar över huvud taget; se nedan.—Kvinnonamnet *Guðlaug* har varit vanligt i vårt land under vikingatiden (närmare ett 20-tal belägg).

Runristarens namn, *Balli*, förekommer i denna inskrift icke mindre än fyra gånger, ett förhållande som saknar motstycke. En av gångerna kallar han sig *Balli hinn rauði*; jfr Vs 24, nedan s. 74 f.

Vs 15 tillhör, liksom Vs 24, runmästaren Balles mest berömda ristningar. Den är av allt att döma en av hans äldsta bevarade inskrifter; se vidare Vs 24. Brate framhåller i *Svenska runristare* (1925), s. 51, att eftersom Balle har rest Vs 15 »efter sin broder, bör väl Björksta sn i Västmanland antagas vara hans hemort».

Som ovan har framhållits, har förekomsten av namnet *Knutr* på Vs 15 använts vid de försök som ha gjorts att tidfästa Balles verksamhet. Sålunda skriver O. v. Friesen (i *Runorna*, s. 215): »Balles ristningar synas ... böra förläggas, de tidigaste till omkr. 1050 men det stora flertalet till 1050- och 1060-talen, några kanske ännu senare. Balle ger i sina ... alls icke monotont formulerade inskrifter inga anknytningar till historiska data, men av ett sådant förhållande som att en av Balles första stenar, Lilla-Kyringestenen i Björksta socken, Västmanland, är rest över en man vid namn Knut — sannolikt uppkallad efter Knut den store — av dennes son böra vi se en bekräftelse på att Balle allra tidigast har börjat uppträda som ristare framemot 1050.»

16. Tortuna kyrka.

Pl. 15.

Litteratur: L 771. J. Bureus, F a 6 s. 237 nr 5, F a 10: 2 blad 91 D, F a 5 s. 225 nr 528, F a 1 s. 111; O. Grau, Beskrifning Öfver Västmanland (1754), s. 644 (nytrycken 1904, s. 501 och 499 f.); J. G. Liljegren, Fullständig Bautil (ATA); R. Dybeck, Thortuna socken 1860 (ATA), Antiquarisk berättelse för år 1864, s. 19 (ATA); H. Hofberg, Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken 2, 1871, s. 167 (ATA; tryckt i VFÅ 5, 1901, s. 11); E. Brate, Anteckningar 1898 (ATA).

Äldre avbildningar: Bureus, teckning (i F a 10: 2); bläckteckning i F m 65 och Fullständig Bautil; Hofberg, teckning i a. a.; Brate, foto 1898 (ATA).

Runstenen är inmurad i liggande ställning i sakristians östra vägg. Stenens nedre kant befinner sig 2 m över markytan, rotändan 47 cm N om sakristiefönstret och toppen 9 cm från nordöstra sakristiehörnet. Vs 16 har tydligen, sedan den kluvits, lagts in i muren, när sakristian byggdes.

Ristningen granskades år 1639 av Bureus, som anger stenens plats på följande sätt: »J Tortuna kyrkogawel half sten in murat» (F a 10: 2). — Grau: »Uti Kyrko-gafwelen är en half Runsten inmurad, tagen utan twifwel, då denna Kyrka blef upbyggd, ifrån den förra eller gamla Kyrkan.» På en osign. teckning av stenen i

¹ Namnet förekommer i runskrift också på den runristade gravstenen Sm 54. Denna inskrift tillhör emellertid 1200-talet, då namnet hade hunnit bli populärt i Sverige.

Fig. 25. Vs 16. Tortuna kyrka. Efter teckning av J. Bureus.

F m 65 anges platsen oriktigt: »Thorstuna Kiörkiogafwel.»¹ — I sin reseberättelse för år 1864 skriver Dybeck: I Tortuna »kyrka har man nyligen funnit en runsten, inmurad i östra väggen, men så högt att han svårigen kan uttagas. Stenen har emedlertid blifvit lemnad orappad och är omgifven af en upphöjd ram af murbruk».

Grå granit med gulaktigt ytskikt. Höjd 1,99 m; stenen är kluven på längden: den största nuvarande bredden är 0,49 m. Delar av ristningsytan ha flagrat av. På oskadade partier är ristningen djup och tydlig. Linjerna äro breda med mjukt rundade kanter. Ristaren har varit en skicklig och van runmästare. Det bevarade stycket utgör stenens vänstra hälft. Inga uppgifter finnas om stenens förlorade högra del.

Inskrift:

× **ernbarua** × **lit** × **resa** × **sten** × **yf** ... **hristi**
 5 10 15 20 25

ernbarua *let ræisa stæin æftir* ... *risti*.

»Ärnbjörn(?) lät resa stenen efter ... ristade.»

Till läsningen: 1 **e** är djupt och tydligt stunget. 2 **r** står på ett genom flagring skadat ställe; nästan hela

¹ Detta är förklaringen till att Liljegren i *Runurkunder* (1833) upptager Vs 16 bland uppländska runstenar (L 771: »Thorstuna socken. Kyrkogafveln.»). På grund av den felaktiga platsangivningen har Vs 16 eftersökts i Thorstuna kyrkgavel, givetvis utan framgång. Sålunda meddelar C. A. Klingspor i *Anteckningar under resor i Uppland* (UFT h. 3, 1873), s. 75: »Stenen kunde ej upptäckas, troligen är han öfverrappad.»

Fig. 26. Vs 16. Tortuna kyrka. Efter teckning av H. Hofberg.

Fig. 27. Tortuna kyrka. Sentida inskrift. Foto. N. Lagergren 1959.

huvudstaven har gått förlorad, och delar av bistaven ha fallit bort. Runan är dock fullt säker. 3 **n** har ensidig bistav. Detsamma gäller alla inskriftens **n**- och **a**-runor. 7 **u** är ej stunget. 8 **a** är säkert. 10 **i** är ej stunget. 13 **e** och 18 **e** äro tydliga. I 20 **y** är den tydligt huggna punkten mycket högt placerad. Efter 21 **f** är stenen avslagen; här finnas inga spår av ristning. Runföljden 22–27 **hristi** står i slingans början. Före 22 **h** finns ej sk. 24 **i** är ej stunget. — Bureus' läsning (i Fa 10: 2) är densamma som ovanstående. — Hofberg: × **a**... **nbarua** × **lit** × **resa** × **sten** × **uf**... **hiusii**. — Brate: **hristi** × **onbarua** × **lit** × **resa** × **sten** × **yf**...

Runföljden 1–8 **ernbarua** innehåller utan tvivel ett personnamn. Möjligen har ristaren åsyftat det väl kända mansnamnet *Ærnbjörn*.

22–27 **hristi**, som egendomligt nog står i runslingans början, kan knappast vara något annat än pret. 3 sg. av *rista*. Ristarens namn har då stått på den försvunna hälften av runstenen. Om det sällsynta bruket av **hr** i början av ordet 'ristade' se U 599 och 629.

Tortuna kyrkogård.

Mot sakristians norra vägg står en sten uppställd, som bär en inskrift med runor och bokstäver. Inskriften, som är från 1700-talet, omtalar organisten och klockaren i Tortuna J. H. Åstrand. Se fig. 27.

17. Råby, Tortuna sn.

Pl. 6, 18.

Litteratur: B 1085, L 1000 och 1001. J. Bureus Fa 6 s. 237, Fa 5 s. 225, Fa 10: 2 blad 91c, Fa 1 s. 111; J. Rhezelius, Fa 10: 1 blad 116; Ransakningarna 1667–84 (tryckt i VFÅ 17, 1928, s. 17, 32 och i Ransakningar efter antikviteter, bd 1, h. 1, 1960, s. 117, 140); J. Peringskiöld, Monumenta 4, bl. 201; O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 358, 365; O. Grau, Beskrifning öfver Wästmanland (1754), s. 647 (nytrycken 1904, s. 503 f. och 502 f.); L. Restadius, Kort Beskrifning öfver Thortuna Socken 1844, s. 15 f. (ATA); W. Tham, Beskrifning öfver Sveriges rike 1: 2 (1849), s. 100; R. Dybeck, Antiqvarisk berättelse för år 1859 (ATA), Thortuna socken 1860 (ATA), Runa (fol.) 2 (1874), s. 6; O. F. Kugelberg, Några ord till upplysning om bladet »Enköping» (1863), s. 38; H. Hofberg, Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken 2, 1871, s. 167 f. (ATA; tryckt i VFÅ 5, 1901, s. 11); Vestmanlands läns kalender 1881, s. 442; E. Brate, Anteckningar 1900 (ATA); S. T. Kjellberg, Vallby (VFÅ 16, 1926), s. 49.

Äldre avbildningar: Bureus, teckning (i Fa 10: 2); Rhezelius, teckning (i Fa 10: 1); P. Helgonius och J. Hadorph, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta 4, B 1085 och Grau a. a.); Hofberg, teckning i a. a.; Brate, foto 1900 (ATA).

Runstenen står rest i en åker, 10 m S om landsvägen Tortuna kyrka — Bred, 30 m SÖ om infartsvägen till Råby, 30 m ÖSÖ om landsvägsbron över den lilla bäcken, 650 m NNV om Stora Ängsta. Ristningsytan